

WOJCIECH GÓRALSKI

Akademia Mazowiecka w Płocku

w_goralski@wp.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6548-4120>

SKIEROWANIE MAŁŻEŃSTWA DO *BONUM CONIUGUM*
PRZEDMIOTEM BŁĘDU PRAWNEGO (KAN. 1099 KPK)
I ELEMENTEM WIEDZY KONIECZNEJ O MAŁŻEŃSTWIE
(KAN. 1096 § 2 KPK)?

DIRECTING A MARRIAGE TO THE *BONUM CONIUGUM* OBJECT
OF A LEGAL ERROR (CAN. 1099 CIC) AND ELEMENT OF NECESSARY
KNOWLEDGE ABOUT MARRIAGE (CAN. 1096 § 2 CIC)?

Abstract. In can. 1096 § 1 of the CIC, defining the so-called necessary knowledge about marriage (*scientia minima*), as in can. 1099 CIC indicating the subject of a legal error (*error iuris*), there is no mention of the good of the spouses (*bonum coniugum*), which would indicate that both ignorance and error in relation to this good would not result in the nullity of the marriage. Although the Apostolic Signatura ruled in 2013 that in both situations one should not „go beyond” the cases specified in the mentioned canons, the question arises whether the *bonum coniugum* omitted in these canons (referring marriage to good, apart from directing it towards the good of offspring (*bonum prolis*), is the goal and essential element of marriage); it is difficult to exclude cases where ignorance or legal error in relation to *bonum coniugum* may de facto occur.

A deeper reflection on the meaning of the term *consortium* (community) used in can. 1055 §1 CIC seems to clearly indicate that although there is no „symmetry” between this canon and canon. 1096 §1 of the Code of CIC, the term *consortium* „includes” the concept of the good of the spouses. Thus, both ignorance and error regarding the *bonum coniugum* can result in the nullity of the marriage.

Keywords: marriage; *bonum coniugum*; *consortium*; ignorance; error.

WSTĘP

W kan. 1096 § 1 KPK, określającym konieczne minimum wiedzy o małżeństwie, podobnie jak w kan. 1099 KPK wskazującym przedmiot błędu prawnego, brak jest wzmianki o *bonum coniugum*¹. Zarówno przedmiot *scientia minima* o małżeństwie, jak i przedmiot *error iuris*, określone w powołanych kanonach, zostały uznane przez orzecznictwo rotalne, a także przez Sygnaturę Apostolską za wyszczególnione taksatywnie², tak by przypadki braku wiedzy koniecznej o małżeństwie i błędu determinującego wolę nie mogły być aplikowane poza ramami określonymi w powołanych kanonach. Ignorancja więc i błąd prawny, mające za przedmiot dobro małżonków, są całkowicie nieznanne w obu kanonach, co oznacza, że nie należałoby brać pod uwagę ewentualności ich skuteczności prawnej. Niemniej jednak należy uznać, iż w rzeczywistości mogą się zdarzać przypadki, w których ignorancja lub błąd prawny w odniesieniu do *bonum coniugum* może *de facto* występować, to zaś skłania do podjęcia refleksji pomagającej lepiej rozumieć obowiązujące ustawodawstwo i udzielić odpowiedzi na szczególne sytuacje spotykane na forum sądowym (dotyczące nieważności małżeństwa).

Istotną kwestią jest zweryfikowanie, czy błąd prawny w odniesieniu do *bonum coniugum* (kan. 1055 § 1 KPK) stanowi błąd istotny (dotyczący istotnego przedmiotu małżeńskiego), który – stosownie do mechanizmu kan. 1096 § 1 KPK – powoduje bezpośrednio nieważność małżeństwa, ponieważ wola, ignorując to, co powinno być znane, kieruje się nieuchronnie w kierunku rzeczywistości całkowicie różnej od tego, czym jest małżeństwo³, a także, czy należy to uznać za błąd „przypadkowy” (nieistotny), który – podobnie jak w odniesieniu do innych błędów, o których w kan. 1099 KPK – jest sam przez się nieznaczający, a więc w poznaniu i chceniu małżeństwa nie sprzeciwia się w jego istocie, powodując nieważność małżeństwa jedynie wtedy, gdy determinuje wolę nupturienta. Jak widać, dokładna kwalifikacja takiego błędu jest

¹ Zwrócił na to uwagę m.in. V.A. TODISCO, *Il „bonum coniugum” tra simulazione, incapacità ed errore*, [w:] *Il bonum coniugum. Rilevanza e attualità nel diritto matrimoniale canonico*, Città del Vaticano 2016, s. 265.

² SUPREMUM TRIBUNAL SIGNATUTAE APOSTOLICAE, *Lettera pot.* n. 1138/12 SAT; 277/12 ES (9.9.2013), n. 5; Zob. także. D. MAMBERTI, *Indirizzo do saluto. Giornata di studio per gli Operatori dei Tribunali [7 maggio 2015]*, [w:] *Il bonum coniugum. Rilevanza e attualità nel diritto matrimoniale canonico*, Città del Vaticano 2016, s. 16.

³ „Sine tali minima matrimonii notione [definitae nel can. 1096 § 1 CIC – W.G.] contrahens valide contrahere nequit. Si autem contraheret, iam ex mera ignorantia matrimonii substantiae consensus esset nullus, uti statuit can. 1096 § 1; eo vel magis nullum esset matrimonium in fieri si contrahens erraret circa hanc rem”. *Dec. c. ERLEBACH z 11.12.2008*, RRD 100 (2008), s. 369, n. 3.

kwestią uprzednią dla zrozumienia, czy rzeczywiście i kiedy błąd ten powoduje nieważność małżeństwa⁴.

1. *SOCIETAS* W KAN. 1082 § 1 KPK Z 1917
I *CONSORTIUM* W KAN. 1055 § KPK Z ROKU 1983

Pojęcie *bonum coniugum* (dobro małżonków) zostało po raz pierwszy skodyfikowane w obowiązującym KPK (kan. 1055 § 1) – jako istotny cel małżeństwa, obok *bonum proles* (dobro potomstwa). Kan. 1082 § 1 Kodeksu Pio-Benedyktyńskiego stanowił, iż aby zgoda małżeńska mogła zaistnieć, konieczne jest, by kontrahenci wiedzieli, że małżeństwo jest społecznością (*societas*) trwałą między mężczyzną i kobietą do zrodzenia potomstwa⁵. W stosunku do rozumienia tej normy prawnej niektórzy przedstawiciele doktryny, jak O. Giacchi, O. Fumagalli Carulli czy L. De Luca, wnieśli w okresie posoborowym znaczący wkład. Według O. Giacchi charakter *societas* małżeństwa implikuje fundamentalną równość między mężem i żoną, a społeczność trwała (*permanens*) oznacza relację ciągłą małżonków⁶. Dla O. Fumagalli Carulli *societas* oznacza wspólnotę losu, pochodzącą z powiązania życia obu stron oraz naturalną ich godność⁷. Natomiast do wiedzy koniecznej nie należałyby elementy afektywne i duchowe, charakteryzujące relację małżonków (wspólnota uczuć, przyjaźń małżeńska, miłość), choć odgrywają ważną rolę⁸. Jak zauważa L. De Luca, w nowej wizji małżeństwa „nakreślonej” przez Vaticanum II i „zapoczątkowanej” w kan. 1082 § 1 KPK/1917 pojęcie społeczności małżeńskiej obejmowało w sposób istotny *animus coniugalis*: element różniący tę społeczność od wszelkich innych rodzajów społeczności, niosący ze sobą godność małżeńską, zobowiązujący do życia z kimś drugim⁹.

⁴ F. CATOZZELLA, *L'errore di diritto sul „bonum coniugum”*. *Collocazione sistematica e potenziale rilievo invalidante nel sistema matrimoniale canonico*, „Ius Ecclisiae” 35 (2023), nr 1, s. 163.

⁵ Zob. B.W. ZUBERT, *Wiedza konieczna o heteroseksualności i trwałości małżeństwa w nauce prawa kanonicznego i jurysprudencji (1517-1917)*, Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL 1985, s. 163; A. PASTWA, *Dobro małżonków. Identyfikacja elementu „ad validitatem” w rzecznictwie Roty Rzymskiej*, Katowice: 2016, s. 282-283.

⁶ O. GIACCHI, *IL consenso nel matrimonio canonico*, Milano 1968, s. 84-86.

⁷ O. FUMAGALLI CARULLI, *Intelletto e volontà nel consensomatrimoniale in diritto canonico*, Milano 1974, s. 160.

⁸ Tamże.

⁹ L. DE LUCA, *La Chiesa e la società coniugale*, [w:] *La Chiesa dopo il Concilio. Atti del congresso internazionale di Diritto canonico (Roma, 14-19 gennaio 1970)*, t. 1, Milano 1972, s. 492-

Jak zauważa F. Catozzella, gdy analizuje się wywody kanonistów lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych ubiegłego stulecia, dostrzega się w sposób oczywisty, że odniesienia do równej godności małżonków oraz ich równości (jako elementu dotyczącego momentu istotnego społeczności małżeńskiej) wpisują się w ciągłość współczesnej refleksji na temat *bonum coniugum*. Uprzedzają nawet niektóre aspekty akcentowane przez magisterium kościelne ostatnich lat, w szczególności przemówienie Benedykta XVI do Roty Rzymskiej z 26 stycznia 2013 r. w którym zasadę równości między małżonkami ukazał jako treść *bonum coniugum*, zakładając w ten sposób wykluczenie tego dobra w przypadku naruszenia przez jedną z stron wymienionej zasady z powodu błędnego rozumienia węzła małżeńskiego¹⁰. Zasada, która w perspektywie powołanych autorów nie mogłaby być ignorowana przez nupturientów w momencie zawierania małżeństwa (powodując potencjalny skutek unieważniający nie tylko w przypadku świadomego, czyli pozytywnego odrzucenia, lecz również w sytuacji ignorancji lub błędu co do *bonum coniugum*), jest możliwa przede wszystkim w kontekstach kulturowych różnych od zachodniego. Taką równość między małżonkami należy rozumieć jako równorzędność w płaszczyźnie podstawowych praw i obowiązków, wzajemnych i niezbywalnych, w poszanowaniu godności obu stron, jednak bez wykluczenia możliwości, jak to się z drugiej strony zdarza również dzisiaj, że – na skutek tradycji albo porozumień osobistych, częściej zawartych *implicite*, zależnych od szczególnych okoliczności – byłyby wykonywane różne funkcje w życiu rodzinnym przez męża czy żonę (także jako rodziców), byleby nie negowały istotnego kryterium równości na płaszczyźnie moralnej i prawnej¹¹.

493; Zob. także A. PASTWA, *Dobro małżonków. Identyfikacja elementu „ad validitatem” w orzecznictwie Roty Rzymskiej*, Katowice 2016, s. 40-43.

¹⁰ BENEDETTO XVI, *Allocuzione alla Rota Romana del 26 gennaio 2013*, AAS 105 (2013), s. 172; Papież zauważa, że *bonum coniugum* przyjmuje znaczenie również w obszarze symulacji zgody małżeńskiej. Zapewne, w przypadkach wniesionych do rozpoznania, stwierdza, będzie miało miejsce dochodzenie *in facto* dla ustalenia ewentualnych podstaw tego tytułu nieważności przeważającego lub współistniejącego z innymi tytułami trzech „dóbr” augustyńskich: płodności, wyłączności i wieczystości. Nie powinno się więc pomijać rozważenia tego, iż mogą zachodzić przypadki, w których – z powodu braku wiary – dobro małżonków staje się naruszone, to jest wykluczone z samego konsensu małżeńskiego. Może tak być np. w przypadku naruszenia przez jedną ze stron zasady równości, dokonanego z powodu błędnego rozumienia węzła małżeńskiego, albo w przypadku odrzucenia unii dwojga osób, którą cechuje węzeł małżeński – w odniesieniu do możliwego współistniejącego wykluczenia wierności i korzystania z aktu małżeńskiego spełnianego *humano modo*. Zob. W. GÓRALSKI, *Wiara a małżeństwo. Z przemówienia Benedykta XVI do Trybunału Roty Rzymskiej z 26 stycznia 2013 roku*, „Kościół i Prawo” (2013), nr 2, s. 11-21; A. SAMMASSIMO, *Bonum coniugum e principio di parità [w:] Il bonum coniugum. Rilevanza e attualità nel diritto matrimoniale canonico*, red. Arcisoadalizio della Curia Romana, Citta del Vaticano 2016, s. 81-103.

¹¹ F. CATOZZELLA, *L'errore di diritto sul „bonum coniugum”*, s. 165.

Niektórzy przedstawiciele doktryny, m.in. A. De La Hera, twierdzili, że wiedza konieczna o małżeństwie obejmuje nie tylko cel pierwszorzędny małżeństwa wyraźnie wskazany w kan. 1082 § 1 KPK (zrodzenie potomstwa), lecz również dwa cele drugorzędne (wzajemną pomoc i uśmierzenie pożądlivosti, kan. 1013 § 1 KPK), które pośrednio zawarte są w innych elementach pojęciowych kanonu („społeczność trwała między mężczyzną i kobietą”): charakter wspólnotowy i trwałość odnoszą się do „wzajemnej pomocy” między małżonkami; heteroseksualność, która wyraża się w spełnianiu aktów małżeńskich skierowanych ku potomstwu, przywodzi na myśl „zaspokojenie pożądlivosti” osiągnięte poprzez godziwe urzeczywistnianie seksualności. Mówiąc inaczej, społeczność małżeńska jest określona przez wszystkie trzy tradycyjne cele (między którymi zachodzi ścisła jedność, która ma swoje centrum w *bonum prolis* jako celu pierwszorzędnym), które to cele – wszystkie – powinny być znane. W rezultacie autor konkluduje stwierdzając, że rozdzielenie celów małżeństwa w umyśle kontrahentów (ignorancja co do instynktu, czyli pożądanja, albo skłonność do płci przeciwnej są zaspokajane przez prokreację, która nie wyczerpuje się w czasie rodzenia, ale rozciąga się na przyjmowanie dzieci w zakresie wzajemnej pomocy między małżonkami) utożsamia się z rozdzieleniem elementów kan. 1082 § 1 KPK, co skutkuje niemożnością zawarcia małżeństwa¹². Jednak teza ta, zauważa F. Catozzella, która pozostała w doktrynie odosobniona, jawi się jako trudna do utrzymania wobec jasnej dyspozycji normatywnej, przyjętej także przez orzecznictwo rotalne¹³, która to teza czyni odniesienie jedynie do zrodzenia potomstwa; poza tym wydaje się wymagać od nupturientów nadmiernej znajomości (w szczególności co do zaspokojenia pożądlivosti) w stosunku do owej minimalnej, wymaganej również od osób prostych. Ponadto nie można zapominać, że w KPK z 1917 r. celem pierwszorzędny małżeństwa jest potomstwo, które identyfikuje i odróżnia społeczność małżeńską, gdy chodzi o cel, od każdej innej społeczności, nie zaś cele tzw. drugorzędne. Teza wymienionego kanonisty hiszpańskiego, stwierdza F. Catozzella, może jednak zasługiwać na wzmiankę, ponieważ wydaje się sugestywna, jeśli się uwzględni refleksję podjętą po ogłoszeniu nowego KPK, który próbując „uchwycić” specyficzną treść *bonum coniugum*, odwołuje się właśnie do celów drugorzędnych wskazanych w kan.

¹² A. DE LA HERA, *El supuesto de hecho del can. 1082 § 1: „ignorata natura matrimonii”*, „*Ius Canonicum*” 4 (1964), s. 556.

¹³ Zob. C. HOLBÖCK, *Tractatus de jurisprudentia Sacrae Romanae Rotae*, Graetiae-Vindobonae-Coloniae: Libraria Styria 1957, s. 18.

1013 § 1 poprzedniego Kodeksu (w celu ukazania ich w optyce personalistycznej)¹⁴.

W wyniku prac Zespołu Konsultorów „De matrimonio”, w procesie posoborowej kodyfikacji zwrot dawnego kan. 1082 § 1 znalazł swój odpowiednik w kan. 1096 § 1, który wymaga, by nupturient wiedział, iż małżeństwo jest „trwałą wspólnotą mężczyzny i kobiety” (*consortium permanens inter virum et mulierem*) i że wspólnota ta „jest skierowana do zrodzenia potomstwa przez jakieś współdziałanie seksualne” (*ordinatum ad prolem, cooperatione aliqua sexuali, procreandam*). Znamienne jest tutaj zastąpienie dawnego terminu *societas* terminem *consortium*, który zresztą występuje również w kann. 1055 § 1, 1098 i 1135 KPK¹⁵. Ten nowy termin (zastosowany w kann. 1130 i 1699 § 3 dawnego Kodeksu) został przez konsultorów uznany za bardziej właściwy do wyrażenia szczególnego charakteru małżeństwa¹⁶.

Należy nadmienić, iż gdy chodzi o redakcję kan. 1099 obowiązującego KPK, w pracach kodyfikacyjnych nie spotyka się wzmianki o możliwej mocy unieważniającej błędu co do innych elementów małżeństwa uwzględnionych w kan. 1084 poprzedniego Kodeksu. Niemniej jednak w trakcie tychże prac coraz bardziej uświadamiano sobie znaczenie *ordinatio matrimonii ad bonum coniugum* jako elementu istotnego przymierza małżeńskiego, nie zaś jako celu subiektywnego nupturienta; debata skupiała się na określeniu mechanizmu unieważniającego, a nie przedmiotu błędu określonego w tymże kanonie dawnej kodyfikacji. Utrzymywano prawdopodobnie, iż istnieje małe prawdopodobieństwo zweryfikowania błędu co do *bonum coniugum* (w odróżnieniu od bardziej konkretnej możliwości wykluczenia takiego elementu)¹⁷.

2. ORZECZNICTWO ROTALNE W PRZEDMIOCIE *ERROR IURIS* CO DO SKIEROWANIA MAŁŻEŃSTWA KU *BONUM CONIUGUM*

Pytając, czy w orzecznictwie Roty Rzymskiej mają miejsce przypadki dotyczące ignorancji lub błędu co do skierowania małżeństwa ku *bonum coniugum*, F. Catozzella wskazuje na trzy dekryty i dwa wyroki.

¹⁴ F. CATOZZELLA, *L'errore di diritto sul „bonum coniugum”*, s. 166.

¹⁵ Zob. J. HUBER, *Coniunctio, communio, consortium. Observationes ad terminologiam notionis matrimonii*, „Periodica” 75 (1986), s. 406.

¹⁶ F. CATOZZELLA, *L'errore di diritto sul „bonum coniugum”*, s. 167; Zob. także A. PASTWA, *Istotne elementy małżeństwa. W nurcie odnowy personalistycznej*, Katowice 2007, s. 234-235; R. DAPPA, *La scena minima necessaria per contrarre il matrimonio nella dottrina e nella giurisprudenza rotale (Cn. 1096 CIC)*, Gliwice 2013, s. 113-117.

¹⁷ F. CATOZZELLA, *L'errore di diritto sul „bonum coniugum*, s. 168.

Dekret c. Sable z 23 marca 1999 r. skierował do rozpoznania w trybie zwyczajnym (stosownie do kan. 1682 § 2 KPK) sprawę rozstrzygniętą pozytywnie przez kompetentny Trybunał apelacyjny (*tamquam in prima instantia*) z tytułu „ignorancji co do *bonum coniugum*” powoda¹⁸. Krótki dekret, nie podejmując *expressis verbis* kwestii prawnej co do natury i treści niestosowanego tytułu nieważności, wydaje się jednak przyjąć możliwość teoretyczną, która mogłaby zweryfikować taką formę ignorancji unieważniającą małżeństwo. Turnus sędziowski ocenia jednak jako niewystarczającą argumentację Trybunału apelacyjnego, który uznając za nieudowodnioną niezdolność (do podjęcia istotnych obowiązków małżeńskich), wziął pod uwagę ignorancję mężczyzny (wychowanego w dysfunkcyjnym środowisku rodzinnym, w którym rodzice byli alkoholikami, a ojca cechowała agresywność), o usposobieniu poważnie krzywdzącym dobro żony i dzieci, ponoszących na skutek tego poważne konsekwencje w sferze wychowania. Sędziowie uznali ignorancję mężczyzny w odniesieniu do *bonum coniugum*, gdy chodzi o wypełnienie obowiązków małżeńskich. W rzeczywistości, jakkolwiek nie można zaprzeczyć, że mężczyzna miał duże trudności zarówno w stosunku do potomstwa, jak i do żony, to jednak nie powodowało to, że rzeczywiście ignorował dobra małżeństwa. Instrukcja dowodowa nie potwierdziła domniemanej ignorancji w stosunku do obowiązków małżeństwa u mężczyzny, lecz jedynie ujawniła u niego wzgardę w ich urzeczywistnianiu¹⁹.

W dekrecie c. Caberletti z 19 maja 2011 r. (sprawa trafiła do Roty Rzymskiej na skutek apelacji pozwanej wniesionej przeciwko pozytywnemu wyrokowi pierwszej instancji wydanemu z powodu błędu prawnego u mężczyzny ze względu na dobro małżonki)²⁰. Został tu poddany krytyce Trybunał pierwszej instancji za nieprawidłowe orzeczenie z tytułu nieznanego obowiązującego ustawodawstwa, zważywszy, że kan. 1099 KPK nie wspomina wyraźnie o *bonum coniugum* jako przedmiocie błędu determinującego wolę; kanon ten nie wskazuje niektórych rodzajów błędu, lecz błędy prawne, które mogą naruszyć zgodę małżeńską. Pozostając przy tej interpretacji, nie jest więc możliwe (zgodnie ze stanowiskiem Sygnatury Apostolskiej) aplikowanie rozszerzające kanonu o błądnie prawnym poza wyraźnie ustanowionymi granicami. Brak wzmianki o dobru małżonków w kan. 1099 KPK może być, zdaniem

¹⁸ *DECRETUM c. SABLE z 23.3.1999*, B. 34/1999, n. 1.

¹⁹ Tamże, n. 6; F. CATOZZELLA, *L'errore di diritto sul „bonum coniugum”*, s. 168; Zob. W. GÓRALSKI, *Znaczenie prawne zwrotu „bonum coniugum” w kan. 1055 § 1 KPK*, „*Ius Matrimoniale*” (2000), nr 5, s. 47-48.

²⁰ *DECRETUM c. CABERLETTI z 19.5.2011*, B. 59/2011, n. 1.

ponensa, „wy tłumaczony” prawdopodobnie faktem, że *ordinatio ad bonum coniugum* dotyczy samej natury małżeństwa, a więc błędzenie co do takiego elementu nie oznacza czegoś innego, jak tylko ignorowanie istoty *consortium totius vitae*. Żadne słowo w kanonie nie wspomina o dobru małżonków, być może dlatego, że *ordinatio ad bonum coniugum* dotyczy samej natury małżeństwa, a więc błędzenie co do tego dobra oznacza ignorowanie istoty *consortium totius vitae*; o tego rodzaju ignorancji stanowi kan. 1096 KPK²¹.

Jeszcze jaśniej tłumaczy to Pinto w orzeczeniu z 20 stycznia 2006 r. stwierdzając, że „*ordinatio ad bonum coniugum* i *ordinatio ad proles generationem et educationem* (kan. 1055 § 1 KPK) są elementami konstytutywnymi wspólnoty całego życia, dlatego też nupturient tego rodzaju elementy nie tylko powinien znać (por. kan. 1096 § KPK), lecz również powinien potrafić ocenić je wraz z ich konsekwencjami”²².

W innej sprawie pochodzącej z Trybunału diecezjalnego, po apelacji pozwanej, formułę wątpliwości określono jako „błąd prawny co do *bonum coniugum*”. W dekrete c. Arellano Cedillo z 23 marca 2012 r. turnus rotalny został wezwany do zbadania na drodze wstępnej nieważności wyroku na wniosek promotora sprawiedliwości, który oparł go na nieistnieniu określonego tytułu. W swoim rekursie cytowanym przez ponensa promotor napisał: „Według prawa, którym się posługujemy, tytuł błędu co do *bonum coniugum* po prostu nie istnieje, i dlatego jakakolwiek decyzja z tego tytułu niesie ze sobą nieusuwalną nieważność wyroku”²³. Dekret, w którym stwierdzono, że trybunały lokalne są obowiązane uwzględniać przyjęty zwyczaj Roty Rzymskiej w formułowaniu tytułów nieważności, potwierdza, że ich błędne uwzględnianie nie powoduje jednak, według obowiązującego prawa, nieważności decyzji; i dlatego żądanie promotora sprawiedliwości zostaje odrzucone. Sprawa została następnie odesłana do zwykłego rozpoznania, z zaznaczeniem bardzo poważnych błędów w prawie popełnionych przez sędziów pierwszej instancji, którzy pomylili problematykę psychiczną stron z błędem determinującym, który zakłada normalne zdolności umysłowe i wolitywne podmiotu. Na końcu dekretu została określona wątpliwość z urzędu: „An constet de matrimonii nullitate, in casu, ob errore in voluntatem transeuntem de bono coniugum

²¹ Tamże, n. 4.

²² „*Ordinatio ad bonum coniugum atque ordinatio ad proles generationem et educationem* (cfr. can. 1055 § 1) uti elementa constitutoria consortii totius vitae habentur; quapropter nubens huiusmodi elementa non solummodo cognoscat oportet (cfr. can. 1096), sed etiam ipsa cum suis consecrariis aestimare debet”. Dec. c. PINTO z 2.1.2006, *Romana*. A. 8/2006, n. 9.

²³ Dec. c. ARELLANO CEDILLO z 23.3.2012, B. 42/2012, n. 5.

(can. 1101 § 2 et 1055 §1)²⁴. Tak określona formuła wątpliwości, z odwołaniem się do kan. 1101 § 2, wydaje się chęcią wprowadzenia na drodze interpretatywnej rodzaju pewnej formy (pośrednio dokonanego) wykluczenia *bonum coniugum*, w którym błąd z płaszczyzny umysłowej przeszedł do sfery woli, powodując nieważność małżeństwa. Choć nie cytuje się kan. 1099 KPK (wnioskując się, w świetle poprzednich rozważań, ponieważ nie zawiera to odniesienia do dobra małżonków), to jest czymś oczywistym bliskość w stosunku do tego tytułu nieważności, mając na uwadze, że – jak wiadomo – jeden ze sposobów, według których w doktrynie wyjaśnia się *determinację woli* unieważniającej (o czym w kan. 1099 KPK) spowodowaną przez błąd, prowadzi na myśl właśnie mechanizmu wykluczającego²⁵.

Ponadto w orzeczeniu c. Arokiaraj z 17 października 2012 r. rozstrzygającym sprawę, która trafiła do Roty Rzymskiej po apelacji powódki od wyroku negatywnego, mając na uwadze kan. 1639 § 1 KPK, przyjęto tę samą formułę wątpliwości, tj. „*error circa bonum coniugum ex utraque parte*”²⁶. W motywach prawnych ponens przedstawił tradycyjne zasady orzecznictwa odnośnie do kan. 1099 KPK, przytaczając rozważania podjęte już we wspomnianym wyżej dekrete c. Arellano Cedillo, potwierdzając, że w obowiązującym prawie tytuł błędu co do *bonum coniugum* po prostu nie istnieje. Rozstrzygnięcie sprawy jest negatywne: obydwie strony, wychowując się w środowisku katolickim, były świadome, jak same potwierdziły, celów, istotnych przymiotów i sakramentalności małżeństwa, zawartego po odbyciu kilkutygodniowego kursu przygotowawczego. Blisko dziesięcioletni przebieg życia małżeńskiego, podczas którego małżonkowie adoptowali nawet dziewczynkę, wskazywał, że strony kultywowały relację międzyosobową skierowaną do dobra małżonków²⁷.

Należy zgodzić się z F. Cattozellą, gdy stwierdza, że ze wskazanych orzeczeń nie wydają się pochodzić, także z powodu ich szczupłości, wnioski jednoznaczne. Jeśli z jednej strony, z postawą „pozytywistyczną” podkreśla się brak możliwości aplikowania kan. 1099 KPK, który nie przewiduje postaci *error determinans circa bonum coniugum* (zob. Dec. c. Arokiaraj), to z drugiej strony, w perspektywie bardziej „wrażliwej” na zasady prawa naturalnego i wychodząc poza tekst normatywny, wydaje się ukazywać, jak także taki błąd może spowodować nieważność małżeństwa. Mechanizm unieważniający,

²⁴ Tamże, n. 16.

²⁵ F. CATOZZELLA, *L'errore di diritto sul „bonum coniugum”*, s. 170.

²⁶ Dec. c. AROKIARAJ z 17.10.2012, *Baltimoren.*, A. 138/2012, n. 5.

²⁷ F. CATOZZELLA, *L'errore di diritto sul „bonum coniugum”*, s. 171.

któremu poddaje się, zależy pośrednio od tego, jak się rozumie taki błąd: przypadłościowy (i wówczas może on wpłynąć w sposób analogiczny na wykluczenie dokonane *implicite*) lub istotny, jak delikatnie sugeruje sprawa c. Caberletti (powinno się aplikować tę samą zasadę wskazaną w kan. 1096 § 1 KPK)²⁸.

Na kanwie *error iuris* (kan. 1099 KPK) niektórzy przedstawiciele doktryny poruszają kwestię asymetrii zachodzącej pomiędzy kan. 1099 KPK i kan. 1101 § 2 KPK.

3. KAN. 1096 § 1 KPK W RELACJI DO *BONUM CONIUGUM*

W kan. 1082 § 1 KPK z roku 1917, a następnie w kan. 1096 § 1 KPK z roku 1983 ustawodawca określił zakres wiedzy koniecznej do zaistnienia zgody małżeńskiej. Różnica między tymi normami prawnymi jest niewielka: w pierwszym przypadku małżeństwo określono jako „societas permanens”, w drugim zaś jako „consortium permanens”, a poza tym w kanonie obowiązującym dodano (w odniesieniu do zrodzenia potomstwa) zwrot: „cooperatione aliqua sexuali”²⁹.

W kan. 1096 § 1 KPK nie ma jednak wzmianki o skierowaniu małżeństwa do *bonum coniugum*, co wyraźnie stwierdza się w kan. 1055 § 1 KPK (wymienia się to dobro na pierwszym miejscu, a więc przed *bonum prolis*)³⁰.

To pominięcie odniesienia się w kan. 1096 § 1 KPK do dobra małżonków, które może się wydawać niezrozumiałe, spotkało się w doktrynie z różnymi interpretacjami.

Niektórzy autorzy sądzą, że nie występuje tutaj luka prawna (*lacuna iuris*), ponieważ odniesienie się do *bonum coniugum* jest *implicite* zawarte w terminie „consortium” (*permanens*) pomieszczonym w wymienionym kan. 1096 § 1 KPK, który wskazuje istotę małżeństwa. Dobro małżonków stanowi więc *de facto* element wiedzy koniecznej do zaistnienia konsensu małżeńskiego³¹.

²⁸ Tamże.

²⁹ Zob. *Il matrimonio nell'iter di revisione del Codice di diritto canonico. Atti editi e inediti*, red. F. Catozzella, L. Sabbarese, Roma 2021, s.163-164, 196-197, 557-558, 653, 718; R. ZERA, *De ignorantia in re matrimoniali*, Roma 1978, s. 36-48.

³⁰ Zob. R. SZTYCHMILER, *Doktryna Soboru Watykańskiego II o celach małżeństwa i jej recepcja w Kodeksie Prawa Kanonicznego z roku 1983*, Lublin 1993, s. 416-418.

³¹ „Penso cioè che l'espressione del ca. 1096 costituisca una conferma sebbene indiretta del fatto che la *ordinatio ad bonum coniugum* è considerata un elemento connaturale del *consortium coniugale* come lo è quello della *ordinatio ad prolem*”. L. DE LUCA, *L'esclusione del „bonum coniugum”*, [w:] *La simulazione del consenso matrimoniale canonico*, red. Arcisodalizio della Curia Romana, Città del Vaticano 1990, s. 134; „[...] la *ordinatio ad bonum coniugum* deve essere considerata implicita

W tej perspektywie docenia się szeroko ujęte pojęcie *consortium*, co oznacza, że termin ten nie jest rozumiany wyłącznie jako synonim *societas*, i w którym, jak się uważa, zawarte jest również ukierunkowanie celowościowe małżeństwa ku dobru małżonków: poczynając od etymologii terminu, który „kieruje” do „uczestniczenia w tym samym losie” (*sors*) i więzi, która łączy obie strony w tym, co jest pomyślne i niepomyślne; implikuje więc uznanie nowej tożsamości, którą się uzyskuje poprzez małżeństwo (mąż/żona), a która jest tożsamością szczególną dla każdej ze stron, a także wzajemną, stałą i odznaczającą się równą podstawową godnością³². Termin „*consortium*” (bardziej zrozumiały i zobowiązujący w stosunku do terminu „*societas*” poprzedniego Kodeksu) oznacza, że nupturienti powinni w jakiś sposób postrzegać pojęcie uczestniczenia we wspólnym losie, w relacji jednoczącej, w której mężczyzna i kobieta znajdują się w sytuacji istotowej równości, podejmując wobec siebie rolę męża i żony³³ w owej równości rozumianej jako „jednakowe obowiązki i prawa” (kan. 1135 KPK/1983), które nie odnoszą się jedynie do „spełniania aktów właściwych życiu małżeńskiemu” (kan. 1111 KPK/1917), lecz rozciągają się na całą „wspólnotę życia małżeńskiego” (kan. 1135 KPK/1983). Ta podstawowa równość zachodząca między mężczyzną i kobietą, proklamowana już w poprzednim Kodeksie (w odniesieniu do *actus proprios coniugalibus vitae*), w nowej kodyfikacji znajduje bardziej szerokie ramy.

Inni przedstawiciele doktryny uważają natomiast, że *bonum coniugum* nie wchodzi w zakres wiedzy koniecznej o małżeństwie, uznając za właściwe sformułowanie kan. 1096 § 1 KPK; zgodnie więc z reprezentantami pierwszej opinii uznają, iż w wymienionym kanonie nie istnieje luka prawna. M.F. Pompedda, przyjmując, że *ordinatio ad bonum coniugum* jest istotnym elementem małżeństwa, z którego (podobnie jak ze skierowania małżeństwa ku *bonum proles*) wynikają prawa i obowiązki³⁴, wybór ustawodawcy pomieszczenia w kan. 1096 § 1 KPK wzmianki jedynie o skierowaniu wspólnoty małżeńskiej do *bonum proles* uważa za poprawny. To różne potraktowanie dwóch celów,

del concetto di *consortium* a cui in can. 1096 § 1 fa riferimento”. V.A. TODISCO, *Il „bonum coniugum”*, s. 165; F. CATOZZELLA, *L'errore di diritto sul „bonum coniugum”*, s. 172; Zob. także G. GIERZON, *Niezdolność do zawarcia małżeństwa jako kategoria kanoniczna*, Warszawa 2002, s. 227-228.

³² F. CATOZZELLA, *L'errore di diritto sul „bonum coniugum”*, s. 173; Znaczące jest następujące stwierdzenie zawarte w orzeczeniu c. Verginelli z 16 marca 2007 roku: „Controvertitur num matrimonii finis instituti coniugalibus considerandus sit «totius vitae consortium» (can. 1055) in quo potius alitur atque perficitur bonum coniugum” RRD 99 (2007), s. 95, n. 10.

³³ P. MONETA, *Il matrimonio nel diritto della Chiesa*, Bologna 2014, s. 122.

³⁴ M.F. POMPEDDA, *Annotazioni sul diritto matrimoniale nel nuovo Codice canonico*, [w:] *Il matrimonio nel nuovo Codice di Diritto Canonico. Annotazioni di diritto sostanziale e processuale*, red. Z. Grocholewski, M.F. Pompedda, C. Zaggia, Padova 1984, s. 125-126.

jak twierdzi, opiera się na specyfice celu prokreacyjnego, który się urzeczywistnia poprzez akty głęboko osobowe (*cooperatione aliqua sexuali*), a tym samym niesie ze sobą prawa-obowiązki bardzo specyficzne i odróżniające małżeństwo od jakiegokolwiek innej społeczności czy związku pomiędzy ludźmi, tak iż nupturienci nie mogą ignorować owej kwalifikacji małżeństwa³⁵.

Jak z tego wynika, późniejszy prefekt Sygnatury Apostolskiej przyjmuje, że dwa cele małżeństwa nie mają tej samej wartości identyfikującej *consortium* małżeńskie. Szczególny walor ma *bonum prolis* (jedyne i konieczny cel, który należy znać), dla realizacji którego w życiu małżeńskim wymaga się najbardziej intymnego współdziałania małżonków. Świadomość, że małżeństwo pociąga za sobą to szczególne intymne połączenie się stron, związane z celem prokreacyjnym, uznawane więc za najbardziej specyficzne (z uwagi na to połączenie się i zadanie wynikające z *bonum coniugum*), usprawiedliwiałyby wybór ustawodawcy.

W późniejszych jednak latach M.F. Pompedda ukazuje ścisłą jedność i wzajemną relację zachodzącą pomiędzy dwoma istotnymi celami małżeństwa i podkreśla, że również *bonum coniugum*, z uwagi na swoją szczególną treść, obejmuje w swoim wymiarze teologicznym specyficzną formę wspólnoty małżeńskiej; nie jest to w rzeczywistości dobro „jednego mężczyzny i jednej kobiety”, które może istnieć w jakimkolwiek związku afektywnym, lecz dobro „małżonków” osiągnąć jedynie w owej szczególnej jedności, stałej i wyłącznej, którą jest małżeństwo³⁶.

Z drugiej strony tenże autor podkreśla, że termin „consortium”, poza znaczeniem „jedność we wspólnym losie” i „współuczestniczenie równe i jednoczące w tym samym życiu i w tym samym losie”, wyraża w sposób bardziej wyrazisty – w stosunku do dawnego terminu „societas” – równą i jednakową godność małżonków, czego nupturienci powinni być świadomi. To podkreślenie wydaje się sugerować, że niektóre aspekty *bonum coniugum* „wkraczają” w rzeczywistości w pojęcie „consortium” jako przedmiot wiedzy koniecznej³⁷.

Nie do przyjęcia jest stanowisko, które zajmuje E. Montagna³⁸, poddając krytyce tezę, według której odniesienie się do *bonum coniugum* „mieści się”

³⁵ Tamże, s. 128.

³⁶ M.F. POMPEDDA, *Il „bonum coniugum” nella dogmatica matrimoniale canonica*, [w:] *Studi di diritto matrimoniale canonico*, red. M.F. Pompedda, Milano 2002, s. 102-116.

³⁷ M.F. POMPEDDA, *Annotazioni sul diritto matrimoniale*, s. 51; F. CATOZZELLA, *L'errore di diritto sul „bonum coniugum”*, s. 174-175; W. GÓRALSKI, *Znaczenie prawne zwrotu „bonum coniugum” w kan. 1055 § 1 KPK, „Ius Matrimoniale”* (2000), nr 5, s. 50-53.

³⁸ E. MONTAGNA, *Considerazioni di tema di bonum coniugum nel diritto matrimoniale canonico*, „Il Diritto Ecclesiastico” (1993), n. 1, s. 663-703.

implicite w terminie „consortium”. Swoje twierdzenie autorka opiera na osobliwym rozumieniu relacji między kan. 126 KPK („Akt dokonany wskutek niewiedzy albo pod wpływem błędu dotyczącego samej istoty aktu [...] jest nieważny”) i kann. 1096 i 1099 KPK. Te ostatnie, zamiast być uznawane za zwykłą aplikację – w obszarze małżeństwa – normy prawnej opartej na prawie naturalnym, obowiązującym w stosunku do każdego aktu prawnego, są interpretowane jako normy specjalne derogujące dyspozycje kan. 126 KPK, ustanowione przez ustawodawcę jako *favor matrimonii* w celu zredukowania przypadków ignorancji i błędu co do istotnych komponentów instytucji małżeńskiej. Mówiąc inaczej, wydaje się to rozumieć tak, że skierowanie małżeństwa do dobra małżonków stanowi istotny element małżeństwa, którego znajomość byłaby *per se* wymagana przez prawo naturalne (jak jest przewidziane w kan. 126 KPK), lecz to ustawodawca, który intencjonalnie chciał wykluczyć taki element z *wiedzy koniecznej*, kierował się pragnieniem umożliwienia w sposób najszerszy zawierania ważnego małżeństwa. Żądanie mniejszej wiedzy od tej ustanowionej przez naturę oznaczałoby, słusznie stwierdza F. González y González, uznanie za ważną zgody, która nie byłaby taką z mocy prawa naturalnego³⁹.

4. KWESTIA ASYMETRII POMIĘDZY KAN. 1099 KPK i KAN. 1101 § KPK

Niektórzy kanoniści podnoszą problem relacji *bonum coniugum* z kan. 1099 (nie zaś z kan. 1096 § 1 KPK) utrzymując, że błąd co do tego dobra jest błędem przypadłościowym (*error accidentalis*), nie zaś istnym (*error substantialis*). Dlatego też błąd taki sam z siebie nie stoi na przeszkodzie tożsamości małżeństwa, by spowodować zawsze i mimo wszystko nieważność małżeństwa (co zachodzi w odniesieniu do kan. 1096 § 1 KPK), lecz może przyjąć moc unieważniają tylko wówczas, gdy determinuje wolę, co jest wyraźnie przewidziane w stosunku do istotnych przymiotów małżeństwa: jedności i nierozzerwalności oraz godności sakramentalnej tego związku w kan. 1099 KPK. Jeżeli prawdą jest, że pozytywne sformułowanie kanonu nie przewiduje takiego typu błędu (stanowiąc w ten sposób lukę prawną), to mechanizm unieważniający, który jest podstawą dla tego tytułu nieważności, jest skuteczny na podstawie prawa naturalnego, znajdując w ten sposób aplikację

³⁹ F. GONZÁLEZ Y GONZÁLEZ, *Ignorancia y consentimiento matrimonial*, León 1982, s. 149-150.

również przez inne komponenty rzeczywistości małżeńskiej, choć niewskazane wyraźnie. Z drugiej strony, jak zauważa J.J. García Faílde, byłoby zupełnym absurdem sądzić, że podczas gdy przywiązuje się znaczenie prawne do tego błędu determinującego co do przymiotów, jednocześnie miałyby się zanegować to znaczenie w stosunku do tego drugiego błędu determinującego wolę co do „dobra małżonków” dotyczącego jednego i takiego samego komponentu⁴⁰.

Autorzy podkreślają niespójność, czyli asymetryczność zachodzącą pomiędzy kan. 1101 § 2 KPK i kan. 1099 KPK, które mają różne zakresy, choć są tytułami nieważności bardzo „graniczącymi”, ponieważ w obu figurach prawnych wola nupturienta kieruje się ku temu, co nie jest małżeństwem: albo przez pozytywne wykluczenie jakiegoś istotnego przymiotu czy elementu małżeństwa, albo przez nieudane włączenie rezultatu błędu determinującego; weryfikuje się jednak obiektywna rozbieżność (jakkolwiek świadomie jedynie w pierwszym przypadku) między tym, co jest chciane wewnętrznie przez podmiot, i prawdziwym małżeństwem. Według zatem tej hipotezy to, co czyni małżeństwo niemożliwym, gdy jest ono przedmiotem świadomego wykluczenia pozytywnym aktem woli, w ten sam sposób uniemożliwia powstanie węzła, gdy jest przedmiotem błędu determinującego wolę⁴¹. Należy jednak zauważyć, że taka asymetria w rzeczywistości nie istnieje, jeśli dokona się poprawnego porównania pomiędzy kan. 1101 § 2 z jednej strony i dwoma kanonami dotyczącymi tej samej materii (błąd prawny) z drugiej strony, tj. kann. 1096 § 1 i 1999 KPK uwzględnionymi łącznie⁴².

5. UWAGI KOŃCOWE

Pomieszczenie w kan. 1055 § 1 posoborowego KPK (podobnie jak w kan. 776 § 1 KKKW) wzmianki o skierowaniu małżeństwa ku *bonum coniugum* stanowi niewątpliwie znaczące *novum* w kanonicznym ustawodawstwie małżeńskim⁴³. Dobro to, obiektywny cel małżeństwa i zarazem jego istotny ele-

⁴⁰ J.J. GARCÍA FAILDE, *El bien de los cónyuges*, [w:] *Curso de derecho matrimonial y proesal canónico para profesionales del foro*, t. 11, Salamanca, s. 161.

⁴¹ F. CATOZZELLA, *L'errore di diritto sul „bonum coniugum”*, s. 177; P. MAJER, *El error que determina la voluntad. Can. 1099 del CIC de 1983*, Pamplona 1997, s. 340; Por. P.A. BONNET, *L'errore di diritto sancito da can. 1099 CIC, „Ius Ecclesiae” 26 (2014)*, s. 385 (Autor myli istotne elementy i przymioty małżeństwa, nazywając jedne i drugie „istotnymi”; Zob. *Dec. c. SALVATORI z 4.11.2016*, RRD 108 (2016), s. 2790-280.

⁴² Zob. P. MAJER, *El error que determina la voluntad. Can. 1099 del CIC 1983*, Pamplona s. 339-340.

⁴³ Zob. *De matrimonio*, „Communicaciones” 15 (1983), s. 221.

ment (podobnie jak dobro potomstwa; obydwie te cele są ze sobą ściśle związane)⁴⁴, rodzi prawa i obowiązki, których wypełnianie czyni realnym głębokie zespolenie małżonków oraz ich integrację w świadczeniu sobie wzajemnej pomocy w każdej dziedzinie życia. Generalnie chodzi o wszelkie działania i zachowania, które są niezbędne do nawiązania i utrzymania relacji międzyosobowej w małżeństwie (przynajmniej poprawnej)⁴⁵. Czymś bardzo trudnym jest jednak określenie minimum treści *bonum coniugum*, tym bardziej że ustawodawca nie ma władzy wymagać od nupturientów mniej niż wymaga tego prawo naturalne⁴⁶. Tak więc poza tym, czego wymaga kan. 1096 § 1 KPK (wiedzy o tym, że małżeństwo jest trwałą wspólnotą mężczyzny i kobiety, skierowaną do zrodzenia potomstwa przez jakieś współdziałanie seksualne), nupturient musi wiedzieć i to, że małżeństwo jest skierowane również do dobra małżonków. Jedna i druga *ordinatio matrimonii* stanowią zresztą istotne elementy małżeństwa.

Gdy chodzi o skierowanie małżeństwa do *bonum coniugum*, nie można wymagać od nupturienta szerszej znajomości w tym zakresie, wystarczy że rozumie, iż bycie małżonkiem wiąże się z troską i odpowiedzialnością za drugą stronę; trudno zresztą domniemywać tutaj ignorancji. Niewykluczone jednak, że w kontekście określonych kontekstów etniczno-kulturowych relacja małżeńska może być rozumiana niewłaściwie.

Pytając o to, czy w płaszczyźnie ustawodawczej należałoby zmodyfikować kan. 1096 § 1 KPK o dodanie wzmianki o skierowaniu małżeństwa również do *bonum coniugum*, asymetria w stosunku do kan. 1055 § 1 KPK zdawałaby się za tym przemawiać. Z drugiej zaś strony interpretacja doktrynalna terminu „consortium” w kan. 1096 § 1 KPK stwarza właściwą podstawę do upatrywania w tym określeniu „jądra” *bonum coniugum* jako przedmiotu wiedzy koniecznej o małżeństwie.

⁴⁴ Zob. D. SALVATORI, „*Bonum coniugum*”: ¿*Fin del matrimonio o elemento esencial del matrimonio, o fin y elemento esencial del matrimonio?* Reflexiones sobre algunas aporias lógico-sistemáticas de la jurisprudencia rotal y propuesta de lectura unitaria de la „questio”, „Periodica” 111 (2022), nr 4, s. 582; C.J. ERRÁZURIZ MACKENNA, *Riflessioni circa il „bonum coniugum” e la nullità del matrimonio*, [w:] „*Iustitia et iudicium*”. *Studi di diritto matrimoniale e processuale canonico in onore Antoni Stankiewicz*, t. 1, red. J. Kowal e J. Llobell, Citta del Vaticano 2010, s. 174-175.

⁴⁵ Zob. *Dec. c. POMPEDDA* z 11.4.1988, RRD 80 (1988), s. 202, n. 6; *Dec. c. CORSO* z 13.5.1988, RRD 80 (1988), s. 288, n. 7; Zob. także S. VILLEGIANTE, *Il „bonum coniugum” nella giurisprudenza canonica postconciliare*, [w:] *Il „bonum coniugum” nel matrimonio Canonico*, red. Associazione Canonistica Italiana, Citta del Vaticano 1996, s. 167; W. GÓRALSKI, *Dobro małżonków a istotne obowiązki małżeńskie. Istotne obowiązki małżeńskie wynikające ze skierowania małżeństwa ku dobru małżonków i ich ochrona prawna w świetle orzecznictwa Roty Rzymskiej*, Warszawa 2010, s. 54-57.

⁴⁶ F. CATOZZELLA, *L'errore di diritto sul „bonum coniugum”*, s. 180.

Na uwagę zasługuje sformułowanie kan. 1098 KPK, w którym wzmiankuje się ogólnie o przymocie osoby, który może poważnie zakłócić „wspólnotę życia małżeńskiego” („consortium vitae coniugalis”)⁴⁷. I tutaj więc ustawodawca posługuje się terminem „consortium”. Zauważa to również P. Moneta stwierdzając, że to odniesienie się w wymienionym kanonie do „wspólnoty życia małżeńskiego” stanowi, być może, najszcześniejsze i najbardziej stosowne scharakteryzowanie owego tytułu nieważności w kanonicznym systemie małżeńskim⁴⁸.

PIŚMIENNICTWO

- BONNET Piero Antonio, *Essenza, proprietà, fini e sacramentalità (cann. 1055-1056)*, [w:] *Diritto matrimoniale canonico*, t. 1, red. P.A. Bonnet, C. Gullo, Città del Vaticano 2002, s. 93-154.
- BONNET Piero Antonio, *L'errore di diritto sancito da can. 1099 CIC*, „*Ius Ecclesiae*” 26 (2014), s. 380-394.
- CATIZZELLA Francesco, *L'errore di diritto sul „bonum coniugum”*. *Collocazione sistematica e potenziale rilievo invalidante nel sistema matrimoniale canonico*, „*Ius Ecclesiae*” 35 (2023), nr 1, s. 161-184.
- CATIZZELLA Francesco, SABBARESE Luigi, *Il matrimonio nell'iter di revisione del Codice di diritto canonico. Atti editi e inediti*, red. F. Catizzella, L. Sabbarese, Roma 2021.
- DAPPA Rafał, *La scenza minima necessaria per contrarre il matrimonio nella dottrina e nella giurisprudenza rotale (Cn. 1096 CIC)*, Gliwice 2013.
- DE LA HERA Alberto, *El supuesto de hecho del can. 1082 § 1: „ignorata natura matrimonii”*, „*Ius Canonicum*” (1964), nr 4, s. 550-563.
- DE LUCA Luigi, *La Chiesa e la società coniugale*, [w:] *La Chiesa dopo il Concilio. Atti del congresso internazionale di Diritto canonico (Roma, 14-19 gennaio 1970)*, t. 1, Milano 1972, s. 488-499.

⁴⁷ M.T. ROMANO, *La rilevanza invalidante del dolo sul consenso matrimoniale (can. 1098 C.I.C.): dottrina e giurisprudenza*, Roma 2000, s. 88-91.

⁴⁸ P. MONETA, *La qualità che per sua natura può gravemente perturbare il consortio della vita coniugale*, [w:] *Errore e dolo nel consenso matrimoniale canonico*, Città del Vaticano 1995, s. 129; Zastąpienie w kan. 1096 § 1 obowiązującego KPK dawnego terminu „societas” (w kan. 1082 § 1 KPK/1917) terminem „consortium” za znaczące uznaje P.A. Bonnet, który przyjmuje, że skierowanie małżeństwa ku dobru małżonków i skierowanie tego związku ku dobru potomstwa są w rzeczywistości – na równi z jednością i nierozzerwalnością – istotnymi przymiotami małżeństwa (P.A. BONNET, *Essenza, proprietà, fini e sacramentalità /cann. 1055-1056/*, [w:] *Diritto matrimoniale canonico*, t. 1, red. P.A. Bonnet, C. Gullo, Città del Vaticano 2002, s. 121-127). Twierdzi jednocześnie, że kan. 1099 KPK, w którym istnieje luka prawna, powinien być stosowany również do owych dwóch pozostałych istotnych przymiotów małżeństwa (*L'errore di diritto sancito dal can. 1099 CIC*, „*Ius Ecclesiae*” (2014), s. 385). Pogląd ten spotkał się ze słuszną krytyką F. Catizzelli, *L'errore di diritto sul „bonum coniugum”*, s. 178-179.

- DE LUCA Luigi, *L'esclusione del „bonum coniugum”*, [w:] *La simulazione del consenso matrimoniale canonico*, red. Arcisodalizio della Curia Romana, Città del Vaticano 1990, s. 125-137.
- ERRÁZURIZ MACKENNA Carlos José, *Riflessioni circa il „bonum coniugum” e la nullità del matrimonio*, [w:] *„Iustitia et iudicium”. Studi di diritto matrimoniale e processuale canonico in onore Antoni Stankiewicz*, t. 1, red. J. Kowal, J. Llobell, Città del Vaticano 2010, s.174-175.
- GIERŻON Ginter, *Niezdolność do zawarcia małżeństwa jako kategoria kanoniczna*, Warszawa 2002.
- FUMAGALLI CARULLI Omberta, *Intelletto e volontà nel consensomatrimoniale in diritto canonico*, Milano 1974.
- HOLBÖCK Carolus, *Tractatus de jurisprudentia Sacrae Romanae Rotae*, Graetiae–Vindobonae–Coloniae 1957.
- HUBER Johannes, *Coniunctio, communio, consortium. Observationes ad terminologiam notionis matrimonii*, „Peroodica” 75 (1986), s. 393-408.
- GARCIA FAILDE Juan José, *El bien de los cónyuges*, [w:] *Curso de derecho matrimonial y proesal canónico para profesioneles del foro*, t. 11, Salamanca 1994, s. 139-162.
- GIACCHI Orio, *IL consenso nel matrimonio canonico*, Milano 1968.
- GONZÁLEZ Y GONZÁLEZ Fernando, *Ignorancia y consentimiento matrimonial*, León 1982.
- GÓRALSKI Wojciech, *Dobro małżonków a istotne obowiązki małżeńskie. Istotne obowiązki małżeńskie wynikające ze skierowania małżeństwa ku dobru małżonków i ich ochrona prawna w świetle orzecznictwa Roty Rzymskiej*, Warszawa 2010.
- GÓRALSKI Wojciech, *Znaczenie prawne zwrotu „bonum coniugum” w kan. 1055 § 1 KPK*, „Ius Matrimoniale” (2000), nr 5, s. 43-62.
- MAJER Piotr, *El error que determina la volindad. Can. 1099 del CIC de 1983*, Pamplona 1997.
- MAMBERTI Dominique, *Indirizzo do saluto. Giornata di studio per gli Operatori dei Tribunali [7 maggio 2015]*, [w:] *Il bonum coniugum. Rilevanza e attualità nel diritto matrimoniale canonico*, Città del Vaticano 2016, s. 15-18.
- MONETA Paolo, *Il matrimonio nel diritto della Chiesa*, Bologna 2014.
- MONETA Paolo, *La qualità che pr sua natura può gravemente perturbare il consortio della vita coniugale*, [w:] *Errore e dolo nel consenso matrimoniale canonico*, Città del Vaticano 1995, s. 85-97.
- MONTAGNA Enrica, *Considerazioni di tema di bonum coniugum nel diritto matrimoniale canonico*, „Il Diritto Ecclesiastico” 104 (1993), nr 1, s. 663-703.
- PASTWA Andrzej, *Dobro małżonków. Identyfikacja elementu „ad validitatem” w rzecznictwie Roty Rzymskiej*, Katowice 2016.
- PASTWA Andrzej, *Istotne elementy małżeństwa. W nurcie odnowy personalistycznej*, Katowice 2007.
- POMPEDDA Mario Francesco, *Annotazioni sul diritto matrimoniale nel nuovo Codice canonico*, [w:] *Il matrimonio nel nuovo Codice di Diritto Canonico. Annotazioni di diritto sostanziale e processuale*, red. Z. Grocholewski, M.F. Pompedda, C. Zaggia, Padova 1984, s. 125-138.
- POMPEDDA Mario Francesco, *Il „bonum coniugum” nella dogmatica matrimoniale canonica*, [w:] *Studi di diritto matrimoniale canonico*, red. M.F. Pompedda, Milano 2002, s. 102-116.
- ROMANO Maria Teresa, *La rilevanza invalidante del dolo sul consenso matrimoniale (can. 1098 C.I.C.): dottrina e giurisprudenza*, Roma 2000.
- SALVATORI Davide, *„Bonum coniugum”: ¿Fin del matrimonio o elemento esencial del matrimonio, o fin y elemento esencial del matrimonio? Reflexiones sobre algunas aporias lógico-siste-*

- máticas de la jurisprudencia rotal y propuesta de lectura unitaria de la „questio”*, „Periodica” 111 (2022), nr 4, s. 559-585.
- SAMMASSIMO Anna, *Bonum coniugum e principio di parità*, [w:] *Il bonum coniugum. Rilevanza e attualità nel diritto matrimoniale canonico*, red. Arcisodalizio della Curia Romana, Città del Vaticano 2016.
- SZTYCHMILER Ryszard, *Doktryna Soboru Watykańskiego II o celach małżeństwa i jej recepcja w Kodeksie Prawa Kanonicznego z roku 1983*, Lublin 1993.
- TODISCO Vito Angelo, *Il „bonum coniugium” tra simulazione, incapacità ed errore*, [w:] *Il bonum coniugum. Rilevanza e attualità nel diritto matrimoniale canonico*, Città del Vaticano 2016, s. 245-265.
- VILLEGGIANTE Sebastiano, *Il „bonum coniugum” nella giurisprudenza canonica postconciliare*, [w:] *Il „bonum coniugum” nel matrimonio Canonico*, red. Associazione Canonistica Italiana, Città del Vaticano 1996, s. 155-212.
- ZERA Rolandus, *De ignorantia in re matrimoniali*, Romae 1978.
- ZUBERT Bronisław Wenanty, *Wiedza konieczna o heteroseksualności i trwałości małżeństwa w nauce prawa kanonicznego i jursprudencji (1517-1917)*, Lublin 1985.

SKIEROWANIE MAŁŻEŃSTWA KU *BONUM CONIUGUM*
ELEMENTEM WIEDZY KONIECZNEJ O MAŁŻEŃSTWIE (KAN. 1096 § 2 KPK)
I PRZEDMIOTEM BŁĘDU PRAWNEGO (KAN. 1099 KPK)?

STRESZCZENIE

W kan. 1096 § 1 KPK, określającym tzw. wiedzę konieczną o małżeństwie (*scientia minima*), podobnie jak w kan. 1099 KPK wskazującym przedmiot błędu prawnego (*error iuris*), brak jest wzmianki o dobru małżonków (*bonum coniugum*), co wskazywałoby, że zarówno ignorancja, jak i błąd w stosunku do tego dobra nie skutkowałyby nieważnością małżeństwa. Jakkolwiek Sygnatura Apostolska orzekła w 2013 r., iż w obu sytuacjach nie należy „wychodzić” poza przypadki określone w wymienionych kanonach, to jednak rodzi się pytanie, czy przedmiotem wiedzy koniecznej i błędu prawnego jest pominięte w tych kanonach *bonum coniugum* (skierowanie małżeństwa ku temu dobru, obok skierowania go ku dobru potomstwa (*bonum prolis*), jest celem i istotnym elementem małżeństwa); trudno wykluczyć przypadki, w których ignorancja lub błąd prawny w odniesieniu do *bonum coniugum* może *de facto* występować.

Głębsza refleksja nad znaczeniem terminu „consortium” (wspólnota) zastosowanego w kan. 1055 § 1 KPK zdaje się jednoznacznie wskazywać, iż wprawdzie brak jest „symetrii” między tymże kanonem i kan. 1096 § 1 KPK, to jednak w termin „consortium” „mieści w sobie” pojęcie dobra małżonków. Tym samym więc zarówno ignorancja, jak i błąd w odniesieniu do *bonum coniugum* mogą skutkować nieważnością małżeństwa.

Słowa kluczowe: małżeństwo; *bonum coniugum*; *consortium*; ignorancja; błąd.